הפרדוקס של מלחמת מנע – כיצד ניתן ליישבו

written by ד"ר אל"מ במיל' חנן שי | 04.03.2026

המתקפה על איראן הציתה ויכוח בינלאומי לוהט: האם מדובר בהגנה עצמית לגיטימית – או בהפרה בוטה של המשפט הבינלאומי. המבקרים מצביעים על האיסור שבמגילת האו"ם על מלחמת מנע, על העובדה שלא התקבלה החלטה מפורשת של מועצת הביטחון, ועל כך שהמהלך לא הובא מראש לאישור הקונגרס האמריקאי – ואף לא ברור אם קיבל את אישור הכנסת. אך הדיון הזה מחמיץ שאלה מרכזית, שאותה מבקש מאמר זה להציב – ולנסות להשיב עליה.

כדי להבין את שאלת הלגיטימציה יש להבחין בין שלושה מישורים שונים: המישור החוקי, המישור הפרוצדורלי והמישור המוסרי. הוויכוח המתנהל כעת בעולם מתמקד כמעט כולו בשני הראשונים. אולם מעליהם ניצב המישור השלישי – המוסר – שממנו נגזרים מלכתחילה גם החוק וגם הפרוצדורות. כאשר שלושת המישורים הללו מתנגשים, כפי שקורה כעת בדיון על המלחמה עם איראן, מתגלה הפרדוקס של מלחמת מנע – וגם הדרך האפשרית ליישבו.

שלוש רמות של לגיטימציה

הלגיטימציה החוקית

המשפט הבינלאומי המודרני מבוסס על העיקרון האוסר שימוש בכוח בין מדינות. עיקרון זה מעוגן במגילת האו"ם, שנוסחה לאחר מלחמת העולם השנייה במטרה למנוע חזרה למלחמות תוקפנות.

עם זאת, אותה מגילה עצמה מכירה בזכות יסודית אחת: הזכות להגנה עצמית.

מכאן נובע פרדוקס מובנה במשפט הבינלאומי: החוק האוסר מלחמה נועד להגן על החיים ועל היציבות הבינלאומית, אך באותה שעה הוא מכיר בכך שיש מצבים שבהם שימוש בכוח הוא הדרך היחידה להגן על ערכים אלה.

לפיכך, השאלה המשפטית איננה רק האם הופעל כוח – אלא האם מדובר בפעולה שנועדה למנוע איום ממשי על החיים.

הלגיטימציה הפרוצדורלית

בנוסף לשאלה החוקית עולה השאלה הפרוצדורלית: האם התקבלו האישורים הנדרשים מן המוסדות המוסמכים.

במישור הבינלאומי מדובר בהחלטות של מועצת הביטחון או עצרת האו"ם; במישור המדינתי מדובר במנגנונים חוקתיים כגון אישור הקונגרס בארצות הברית או החלטות ממשלה ופרלמנט במדינות אחרות.

לפרוצדורות יש חשיבות רבה. הן נועדו להגביל שימוש שרירותי בכוח. אך גם הן אינן התכלית העליונה של הסדר הבינלאומי. מטרתן היא לשרת ערכים יסודיים יותר ובראשם ההגנה על חיי אדם.

כאשר הפרוצדורה מתנתקת מן התכלית המוסרית שלשמה נוצרה, מתעוררת השאלה אם עדיין ניתן לראות בה אמת מידה מספקת לשיפוט המעשה.

הלגיטימציה המוסרית

בראש הפירמידה עומדת הלגיטימציה המוסרית.

החוק איננו נוצר בחלל ריק. הוא נגזר מתפיסות מוסריות יסודיות. במסורת המשפטית של המערב וגם במסורת המדינית של ישראל ושל ארצות הברית תפיסה זו קשורה למה שמכונה משפט הטבע: הרעיון שלפיו החוק שואב את סמכותו מערכים מוסריים קודמים לו.

במרכז ערכים אלה עומד הערך המכונן קדושת החיים. מן הערך הזה נגזר כלל עתיק המוכר במסורת היהודית והמערבית גם יחד: "הקם להורגך השכם להורגו".

אין זה כלל של נקמה, אלא כלל של הגנה. משמעותו היא שכאשר סכנת הרג מתקרבת באופן ממשי, קיימת לא רק זכות אלא גם חובה למנוע אותה.

אם אדם או מדינה נמנעים מפעולה כאשר איום קטלני מתגבש בבירור, הם אינם מגנים על החוק; כמתאבדים הם הופכים לשותפים להריגתם שלהם ולהפרת הערך שמכוחו נוצר החוק מלכתחילה: קדושת החיים.

ניתן להמחיש זאת בדוגמה פשוטה מן החיים. מן הערך המכונן של קדושת החיים נגזר החוק המגביל את מהירות הנסיעה בכבישים. אך מאותו ערך עצמו נובעת לעיתים גם החובה להפר את החוק למשל כאשר אדם מסיע פצוע במצב אנוש לבית החולים. במקרה כזה ייתכן שיהיה עליו לנסוע מעל המהירות המותרת ואף לחצות צומת באור אדום, תוך נקיטת כל אמצעי הזהירות הדרושים כדי שלא לפגוע באחרים. אין בכך הפרה של רוח החוק אלא מימוש תכליתו: הצלת חיים כמחויב מוסרית.

כאן מתבררת גם חשיבותו הפרקטית של המוסר. החוק, מעצם טבעו, איננו יכול לכסות מראש את כל המצבים האפשריים. כאשר מתרחש מצב חריג, המוסר מאפשר לאדם להפעיל שיפוט מצפוני ולהכריע באופן מאוזן בהתאם לנסיבות הקונקרטיות. כך נשמרת נאמנות לא רק לאות החוק, אלא גם לערך שממנו נגזר מלכתחילה.

השאלה ההיסטורית שתעמוד למבחן

הדיון הממשי על המלחמה נגד איראן איננו יכול להסתיים בהכרעה מיידית. השאלה האם ישראל ושותפותיה עמדו בפני איום המצדיק פעולה מוקדמת תעמוד במרכזו של מחקר ודיון היסטורי ארוך שנים.

ההיסטוריה כבר מכירה מקרים שבהם הימנעות מפעולה מוקדמת התבררה בדיעבד כטעות גורלית ובראשם ההתמודדות המאוחרת של העולם עם גרמניה הנאצית.

בסופו של דבר, גם צדקתה או שגיאתה של מלחמת מנע נגד איראן לא תוכרע בלהט הוויכוח המתנהל כעת אלא בפסק הדין של ההיסטוריה.

הניסיון ההיסטורי של ישראל

הדיון על מלחמות מנע איננו תאורטי בלבד עבור ישראל. במידה רבה הוא עומד בבסיס תפיסת ההגנה שלה מאז הקמתה.

מדינת ישראל היא מדינה קטנה ללא עומק אסטרטגי, ולכן דוקטרינת הביטחון שלה התבססה מראשיתה על עיקרון אחד: הסרת איומים מתגבשים לפני שהם מתממשים.

בפועל, מלחמותיה של ישראל היו מלחמות מנע או מלחמות מקדימות. כך היה במבצע קדש בשנת 1956, שנועד להסיר את האיום הצבאי המתגבש של מצרים ואת חסימת נתיבי השיט לישראל; כך היה במלחמת ששת הימים בשנת 1967 לאחר ריכוז צבאות מצרים, סוריה וירדן על גבולות המדינה; וכך גם בתקיפת הכור הגרעיני בעיראק בשנת 1981 ובתקיפת הכור בסוריה בשנת 2007, שנועדו למנוע הופעת איום אסטרטגי חמור. גם מבצע שלום הגליל בשנת 1982 נפתח מתוך תפיסה מניעתית להסרת איום הטרור המתמשך מצפון המדינה.

לעומת זאת, שתי המלחמות שבהן ישראל לא פעלה להסרת האיום מבעוד מועד מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973 ומתקפת חמאס ב־7 באוקטובר 2023 הסתיימו באסון כבד.

עבור ישראל, במיוחד לאחר 7 באוקטובר, מלחמת מנע איננה חריגה מן הכלל אלא הכלל הוודאי לאבטחת קיומה.

שורש המחלוקת במערב

הוויכוח על מלחמת המנע חושף את מסך הברזל האידיאולוגי החדש מסך שאיננו מפריד עוד בין מדינות, אלא עובר בלבן של החברות הדמוקרטיות עצמן **ומשסע** אותן מבפנים.

מצד אחד עומדת מסורת מוסר החובות תפיסה שלפיה זכויות האדם נשענות על מערכת סדורה של חובות מוסריות.

מצד אחר התפתחה במערב המודרני תפיסה המעמידה במרכז מגילת זכויות, שלעתים איננה מעוגנת במערכת מקבילה של חובות.

כאשר הזכויות מתנתקות מן החובות, החוק עלול להיתפס כמוחלט גם כאשר הוא מתנגש עם הערכים המוסריים שביסודו. כך נוצרת לעיתים שיחת חרשים: צד אחד מדבר בשפת החוק והפרוצדורה, והצד האחר בשפת החובה המוסרית שעומדת מעל לחוק והפרוצדורה. אילו המערב הדמוקרטי לפחות היה מחויב למוסר חובות משותף, ייתכן וניתן היה להכריע את הדיון על לגיטימציית מלחמת המנע נגד איראן גם בלי להמתין לפסיקתה המדוקדקת של ההיסטוריה, ומול ציר הרשע היה מתייצב ציר מוסרי אחוד נגדי המפתח להכרעה מהירה של הרוע.

מבט קדימה

הלקח שלא הופק במלואו ממלחמת העולם השנייה ברור: העולם, ובעיקר המערב הדמוקרטי, חייב לנצל את הוויכוח הלוהט הנוכחי כדי לברר מחדש את מהותו של המוסר הסדור המשותף שביסוד היחסים בתוך החברות הדמוקרטיות וביניהן.

בירור כזה עשוי אף להצדיק הקמת בית דין גבוה לצדק מוסרי מוסד שיבחן שאלות של מלחמה ושלום לא רק לפי אות החוק והפרוצדורה, אלא לאור הערכים שמכוחם נגזרים החוק והפרוצדורה עצמם.

הצורך בבירור זה איננו חדש אך הוא דחוף היום יותר מאי פעם.

אך תנאי מקדים לכך הוא בירור פנימי. המשפט הישראלי עצמו עבר בשנות השמונים מהפכה ליברלית שהרחיקה אותו מערכי מוסר הנביאים והדין העברי והעמידה במקומם שיח זכויות מערבי עצים, בדיוק אותו שיח שמכוחו נשמעת כיום הביקורת על עצם הלגיטימציה של מלחמות מנע וקונקרטית ללגיטימציה של מלחמת המנע או המלחמה המקדימה נגד איראן. ישראל אינה יכולה לתבוע מן העולם בירור שהיא עצמה טרם ערכה בביתה. צדקה מתחילה מבית ונאה דורש, נאה מקיים.

שהרי החוק נוצר כדי להגן על החיים לא כדי למנוע את הגנתם.

פורסם ב-JDN, בתאריך 4 במרץ, 2026.

*הדעות המובעות בפרסומי מכון משגב הן על דעת המחברים בלבד.